

**Dr. sc. Stojan Velkoski,**

Fakultet za turizam, Ohrid

## UTJECAJ INTENZITETA KAPITALA U TURIZMU\*

UDK/UDC: 338.48

JEL klasifikacija/JEL classification: L83, D24

Pregledni rad/Review

Primljeno/Received: 18. studenog 1999./November 18, 1999

Prihvaćeno za tisak/Accepted for publishing: 18. srpnja 2000./July 18, 2000

### *Sažetak*

*Za razliku od suvremenih tržišnih gospodarstava, tržište rada i tržište kapitala u Makedoniji nije razvijeno tako da se alokacija rada i kapitala obavlja prema netržišnim kriterijima. U radu se analizira alociranje rada i kapitala u makedonskom turizmu u razdoblju 1984.-1996., te se utvrđuju posljedice takvog alociranja na intenzitet kapitala, odnosno veličinu investicija po zaposlenom, te na proizvodnost rada i proizvodnost kapitala.*

*Ključne riječi: turizam, kapital, investicije, efikasnost investicija, proizvodnost.*

### 1. UVOD

Pod utjecajem različitih faktora razvoj turizma se odvija dosta neujednačenom dinamikom. Tijekom ekonomskog razvoja neprestano se mijenjaju odnosi između proizvodnje i korištenih resursa. Zbog intenziteta nepovoljnih tendencija u dinamici osnovnih turističkih tokova nameće se pitanje, da li i u kojoj mjeri intenzitet kapitala, uz ostale čimbenike, djeluje u pravcu ublažavanja intenziteta postojećih tendencija u turističkim kretanjima, ili i on pridonosi njihovom jačanju.

Uzimajući u obzir raspoložive podatke, u radu će se istraživati kako su se u makedonskom turizmu distribuirali rad i kapital u razdoblju od 1984. do 1996. godine i kako se to odražavalo na intenzitet kapitala, proizvodnost rada i kapitala.

---

\* Osnovne postavke ovog rada prezentirane su na IV. Znanstvenom i stručnom skupu Hrvatski turizam na pragu XXI. stoljeća, Institut za poljoprivredu i turizam, Poreč, 28.-29. listopada 1999.

Potreba istraživanja proizlazi iz pretpostavke da su i tržište kapitala i tržište rada u Makedoniji "imperfektni". Drugim riječima, alokacija i jednog i drugog resursa se obavlja prema netržišnim kriterijima. Dosad nisu proučavane sve konzekvence takvog načina alociranja resursa, jer ne postoje rezultati dosadašnjih empirijskih istraživanja odnosa između rada i kapitala i tokova turističke aktivnosti.

Svrha ovog rada je da se pruži empirijska osnova za ocjenu učinaka rada i kapitala na planu većeg ili manjeg intenziteta, što se samo po sebi odražava na proizvodnost rada i kapitala. Povezanost ili nepovezanost pojava koje se istražuju ukazuju (1) na pravac promjena u turističkoj politici i (2) na stupanj djelovanja i perfektosti turističkog tržišta rada i kapitala. Korelacijska analiza povezanosti dinamike rada i kapitala, te intenzitet kapitala dat će nam podatke o smjeru, jačini i karakteru međuovisnosti u uspostavljenim relacijama analiziranih pojava.

Najprije ćemo iznijeti definiciju pojmova koje koristimo u radu.

Pod pojmom "intenzitet kapitala" podrazumijeva se veličina angažiranih investicijskih sredstava po zaposlenom.

Pojam "zaposlenosti" obuhvaća sve osobe koje imaju zasnovan radni odnos s trgovačkim društvom, bez obzira dali oni rade na neodređeno ili određeno vrijeme, ili pak rade duže ili kraće od punog radnog vremena.

"Proizvodnost kapitala" izražava odnos između proizvodnje i angažiranih investicijskih sredstava. Za proizvodnju ćemo uzeti obim društvenog proizvoda.

Pojmom "proizvodnost rada" izražavamo proizvodnju po zaposlenom.

## 2. ANALIZA VREMENSKIH SERIJA

Glavna obilježja u dinamici opserviranih pojava uopće nećemo analizirati kao apsolutnu, već kao relativnu veličinu. Zbog toga intenzitet u njihovom kretanju utvrđujemo metodom indeksa.

Izvori podataka koje smo koristili u ovoj analizi pokazuju da su se u razdoblju od 1984. do 1996. godine u turizmu Makedonije dogodile značajne promjene. Podaci su prikazani u tabeli 1.

Tabela 1

Bazni indeksi osnovnih kretanja

Pokazatelj	Indeks (1984=100)	Prosječna godišnja stopa rasta (u%) 1984.-1996.
Društveni proizvod	129	2,1
Zaposlenost	152	3,5
Investicijska ulaganja	42	-6,8
Proizvodnost rada	84	-1,4
Proizvodnost kapitala	302	9,6
Intenzitet kapitala	28	-10,1

Izvor: Izrađeno prema tabeli 4 u prilogu.

Najvažniju značajku u dinamici turističkih tokova u razdoblju 1984-1996. predstavlja snažno izražena divergentnost u smjerovima kretanja analiziranih makroekonomskih varijabli.

Stopa rasta društvenog proizvoda niža je u odnosu na stopu rasta zaposlenosti za oko 1,4 %, dok se rast investicijskih ulaganja smanjivao vrlo jakim tempom od čak 8,9 %.

Stopa rasta proizvodnosti rada je u cijelom periodu vrlo malena i pokazuje tendenciju daljnjeg pada.

Stopa proizvodnosti kapitala je još izraženija.

Analogno tome, stopa intenziteta kapitala je znatno smanjena.

Ovakva tendencija u kretanju osnovnih indikatora turističke aktivnosti u određenim okolnostima navodi na konstataciju da je čitav period kapitalno-štedni, jer je stopa povećanja proizvodnosti rada veća od stope povećanja intenziteta kapitala (-1,4 > -10,1). Time se uglavnom ispoljava radno intenzivna tendencija u kretanju tipa tehnološkog progresa u makedonskom turizmu.

Polazeći od činjenice da je korisno razmotriti naznačene varijable i s gledišta godišnjih promjena, u nastavku ovog rada analiziramo godišnje lančane indekse iz promatranog razdoblja. Podaci se sumiraju u tabeli 2.

Tabela 2

## Lančani indeksi osnovnih kretanja

Godina	Društveni proizvod	Zaposlenost	Investicijska ulaganja	Intenzitet kapitala	Proizvodnost rada	Proizvodnost kapitala
1984	-	-	-	-	-	-
1985	109	112	114	101	97	95
1986	102	101	87	85	112	123
1987	103	110	90	94	85	97
1988	108	91	223	302	126	42
1989	107	109	81	30	83	275
1990	106	108	82	101	105	97
1991	107	103	89	114	113	93
1992	119	101	95	109	77	104
1993	94	103	88	90	117	84
1994	112	104	130	147	91	81
1995	96	99	69	55	89	161
1996	98	101	70	101	101	108

Izvor: Izrađeno prema tabeli 4 u prilogu.

Godišnja prosječna stopa rasta realne vrijednosti zaposlenosti kreće se u rasponu od 9 do 12 posto. To samo po sebi ukazuje da je riječ o stopi s izrazitim cikličnim kretanjima. Uočljiva je tendencija njihovog smanjivanja,

jer u početnim su godinama stope dosta visoke (do 12%), da bi od 1991. godine osjetno pale.

Kod stope investicijskih ulaganja ciklična kretanja su jače izražena. S izuzetkom triju godina 1985., 1988. i 1994. ona je bila čak i negativna.

Uz relativno ciklične stope zaposlenosti i investicijskih ulaganja dobivaju se također ciklične stope intenziteta kapitala. Izrazito ubrzanje rasta intenziteta kapitala zbilo se u 1988. i 1994. godini, kada su stope zaposlenosti niže, a investicijska ulaganja ekspandiraju jačim tempom.

Stope rasta proizvodnosti rada variraju približno sukladno varijacijama društvenog proizvoda i zaposlenosti. Samo u četiri godine stopa rasta proizvodnosti rada bila je veća od stope rasta društvenog proizvoda, u ostalim godinama je niža.

Kretanje proizvodnosti kapitala pridonijelo je da lančani indeksi budu s veoma velikim oscilacijama. Njihov je smjer kretanja jako sličan kretanju proizvodnosti rada, iako se može uočiti da su stope proizvodnosti kapitala u prosjeku niže od stope proizvodnosti rada. Osim toga, iz analize proizlazi da su kretanja proizvodnosti kapitala dosta divergentna u odnosu na kretanje intenziteta kapitala. Nešto slično kao i u odnosu proizvodnosti rada i intenziteta kapitala.

Iako uočena variranja u vremenskom slijedu pomoću godišnjih lančanih indeksa omogućuju zaključivanja o međusobnom kretanju promatranih varijabli, ipak radi određivanja smjera i intenziteta njihove povezanosti, koristit ćemo i korelacijsku analizu. U tabeli 3. prikazali smo koeficijente korelacije koje smo dobili jednadžbom regresije.

Tabela 3

## Koeficijenti korelacije godišnjih stopa promjena

	Zaposlenost	Intenzitet kapitala	Proizvodnost rada	Proizvodnost kapitala
Društveni proizvod	0,523	0,464	0,690	0,940

Rezultati korelacijske analize imaju sljedeće objašnjenje:

1. Korelacije između društvenog proizvoda i analiziranih varijabli imaju pozitivan predznak.

2. Svi koeficijenti korelacije daju nam statistički značajniju povezanost varijabli. Uopće se pokazuje da kretanja rada i kapitala i drugih analiziranih varijabli značajnije koleriraju s kretanjima proizvodnje.

3. Dobiveni rezultati mogli su se i predvidjeti jer su imali očekivan karakter. Ipak, to su naše konstatacije na bazi provedene analize, pa ne možemo tražiti za njih makar letimičnu potvrdu u istraživanjima drugih autora, jer takva dosada ne postoje.

Kao zaključak možemo navesti sljedeće konstatacije:

Na nivo i dinamiku razvoja turizma u Makedoniji djeluje mnogo faktora. Među njima je ispitano djelovanje rada i kapitala. Na temelju koeficijentata korelacije utvrđeno je da na razvoj turizma najjače djeluje proizvodnost kapitala. Najslabiji je utjecaj investicijskih ulaganja, dok je nešto jači utjecaj proizvodnosti rada, zaposlenosti i intenziteta kapitala. Ti podaci ukazuju na pravce akcije u cilju povećanja efekata turizma. Akcija mora biti usmjerena na daljnje povećanje intenziteta kapitala i na jačanje proizvodnosti rada. To sa svoje strane ukazuje na činjenicu da je u buduću potrebno spriječiti monopolizaciju kapitala, kako bi njegova cirkulacija bila ekonomski utemeljena. Time će se stvoriti uvjeti za širenje tržišta, a to sa svoje strane omogućava veću efikasnost u korištenju angažiranih faktora proizvodnje. Taj efekt je indikacija da je između turističkih kretanja i kretanja kapitala došlo do bitnog otklona, da kapital uopće nije pouzdan indikator orijentacije i učinaka turističke politike, te da turistička politika svojim instrumentarijem i mjerama nije u mogućnosti zbog određenih deformacija u mehanizmu funkcioniranja turističke privrede - efikasno utjecati na kretanja u željenom pravcu.

Prilog: Izvori podataka

Izvorni podaci koji smo koristili u ovom istraživanju navedeni su u tabeli 4. Podaci o proizvodnji, zaposlenosti i uloženom kapitalu su u apsolutnom iznosu; sve prema statističkim godišnjacima Makedonije za odgovarajuću godinu.

Tabela 4

Turizam Makedonije (vremenske serije podataka)

Godina	Društveni proizvod (milj. d.)	Zaposleni (u tisućama)	Investicijska ulaganja (milj. d.)	Investicijska ulaganja po zaposlenima (u den)
1984	262	6	121	20.166
1985	274	7	91	13.000
1986	302	7	80	11.428
1987	320	8	72	9.000
1988	339	7	161	23.000
1989	357	8	131	16.375
1990	373	9	108	12.000
1991	386	9	97	10.777
1992	391	9	93	10.333
1993	377	10	82	8.200
1994	386	10	107	10.700
1995	363	10	74	7.400
1996	340	10	52	5.200

U svim zemljama privrednom razvoju pripada centralno mjesto u složenom mehanizmu upravljanja društvenim progresom. Iako su privredni razvoj i rast u pravilu jednoznačni termini, u ekonomskoj teoriji i praksi, međutim, ova dva pojma imaju iznijansirana specifična značenja. Tako se pod privrednim rastom u užem smislu podrazumijeva proces narastanja materijalnih vrijednosti, koji se može iskazati većim brojem indikatora, u zavisnosti od cilja i karaktera istraživanja. Privrednim rastom se najčešće označava porast društvenog proizvoda (ili nacionalnog dohotka) po stanovniku, pri čemu se podrazumljeva da se on odvija u uvjetima paralelnog rasta globalne produktivnosti rada.

Međutim, u privredi, uporedo s privrednim rastom (narastanjem materijalnih vrijednosti) zbivaju se brojne promjene. Sve se kreće, mijenja, dopunjava, umnožava, tako da se javljaju nove forme i uspostavljaju novi odnosi. Drugim riječima, porast materijalne kvantitete dovodi do pojave nove kvalitete. Ovakve kvalitativne promjene, paralelne s privrednom rastom, suvremena ekonomska teorija sublimira u pojmu privredni razvoj.

U procesu privrednog razvoja dolazi postupno do podizanja nivoa globalne produktivnosti rada, koja se opredmečuje u povećanoj proizvodnji. Kada se govori o povećanoj proizvodnji ima se u vidu prije svega porast koji je rezultat intenzivnog privređivanja, tj. efikasnosti investicija u osnovne fondove. S obzirom na ukazanu međuovisnost u kretanju privrednog razvoja s jedne strane i efikasnosti investicija s druge strane može se dati postavka da između njih postoji izravna funkcionalna ovisnost.

Efikasnost investicija u osnovne fondove determinirana je mnoštvom pojedinačnih faktora. U ekonomskoj teoriji ovi se faktori obično svrstavaju u dvije skupine: prvu sačinjavaju čimbenici materijalne prirode, a u drugoj su faktori sistemsko-institucionalnog karaktera.

Od materijalnih faktora nešto značajnija je uloga sljedećih činitelja za učinkovitost investicija:

1. Nivo stope investicija (odnos investicija i društvenog proizvoda),
2. Dužina aktivizacijskog perioda investicija,
3. Kvalifikacijska i obrazovna struktura zaposlenih,
4. Struktura izvora financiranja investicija,
5. Stupanj korištenja kapaciteta.

Među institucionalnim faktorima efikasnosti investicija posebno se izdvajaju:

1. Karakter društvenog odnosa,
2. Uvjeti privređivanja,
3. Način organizacije privrednih subjekata i odnosi među njima.

Rad je tako koncipiran, da se u njemu prezentiraju materijalni faktori efikasnosti investicija u osnovne fondove makedonskog turizma.

### 3. NIVO STOPE INVESTICIJA

Nivo stope investicija, kao odnos bruto investicija u osnovnim fondovima i društvenom proizvodu, može povoljno ili nepovoljno utjecati na stupanj efikasnosti investicija. Stoji tvrdnja: što je stopa bliža svojoj optimalnoj veličini, veći su i njezini pozitivni utjecaji u efikasnosti investicija. Dinamičko sagledavanje učešća investicija u društvenom proizvodu od 1984. do 1996. godine pokazuje tendenciju investicijske ekspanzije. Nema nikakve sumnje da je u narednim godinama neophodno osjetno smanjiti udio investicija u društvenom proizvodu, koji u analiziranom periodu iznosi 28,8%. Sigurno je da smanjenje njihovog udjela u društvenom proizvodu može biti doprinos smiravanju potražnje i ostvarivanju politike ekonomske stabilizacije. Drugim riječima, kao imperativ se nameće potreba svođenja investicija u osnovne fondove u okvire realnih mogućnosti, jer je s teorijskog stajališta, donja granica stope investicija determinirana konkretnom stopom rasta turističkog prometa, a gornja je granica determinirana veličinom i strukturom raspoložive akumulacije. Kao odraz takvog opredjeljenja u idućem periodu neminovno je da dođe do stopiranja investicija po širini, ali ne i po dubini. Jedan od uvjeta za efikasnije investicije u osnovne fondove turizma je i pravilo o preusmjeravanju raspoložive akumulacije u infrastrukturne turističke investicije, umjesto, u izgradnju smještajnih kapaciteta. Time će se stvoriti uvjeti za kvalitetnije turističke usluge, što samo po sebi znači i povećanje turističke potrošnje. Uostalom, razvitak svakog društva uvjetovan je, pored ostalog, i kvalitetnom strukturom sredstava za rad i načinom njihovog korištenja, jer svaki privredni subjekt mora koristiti raspoloživa sredstva na najpovoljniji način u skladu, ne samo s vlastitim interesima, već i interesima zajednice, kako bi se optimalnim proizvodnim programom potpuno opteretili kapaciteti privrednih subjekata.

### 4. STUPANJ KORIŠTENJA KAPACITETA

Stupanj korištenja kapaciteta, pod čim podrazumijevamo odnos između radnog i mogućeg (instaliranog) korištenja kapaciteta, značajan je faktor dimenzioniranja nivoa efikasnosti investicija. Ove dvije varijable se nalaze u direktnoj proporcionalnosti, tako da kod rasta korištenja kapaciteta (uz pretpostavku, da je utjecaj ostalih faktora nepromijenjen) raste i efikasnost investicije, jer se povećava masa proizvedenih vrijednosti uz nepromijenjenu masu investicija. Zanimljivo je da ova činjenica može biti uzrok ozbiljnim poteškoćama u trgovčkim društvima i glavna prepreka postizanju pozitivnog poslovnog rezultata.

Na temelju ocjene sadašnjeg stupnja korištenja kapaciteta u turizmu Makedonije (a on ne iznosi više od 11% u prosjeku za period od 1984. do 1996. godine), može se zaključiti da radne organizacije u makedonskom turizmu posluju s gubitkom.

Da bi poduzete privredne aktivnosti bile ekonomičnije, potrebno je utvrditi minimalan stupanj zaposlenosti kapaciteta, pri kojem se mogu pokriti fiksni troškovi i dio proporcionalnih za ostvarenu ili planiranu proizvodnju. Ispod tog niva zaposlenosti kapaciteta trgovačka društva poslovat će s gubitkom. Pređe li se ta granica ostvarit će se dobitak. Ova kritična točka naziva se prag korisnosti (ispod njega je zona gubitaka, a iznad njega zona dobitaka).

Za izračunavanje praga korisnosti nije dovoljno izvršiti podjelu troškova na fiksne i proporcionalne. Potrebno je također raspolagati podacima o prodajnim cijenama i o vrijednosti ostvarene proizvodnje. Formula se dobiva na sljedeći način:

$$G = (F \cdot 100) / (V - P)$$

gdje je,

G - granični stupanj iskorištavanja kapaciteta,

F - fiksni troškovi,

V - ukupni prihod koji predstavlja naturalnu proizvodnju ponderiranu prodajnim cijenama,

P - proporcionalni troškovi.

## 5. KVALIFIKACIJSKA I OBRAZOVNA STRUKTURA ZAPOSLENIH

Povoljnija kvalifikacijska i obrazovna struktura zaposlenih, posebno u materijalnoj proizvodnji, stabilna je podloga za ostvarivanje boljih rezultata u proizvodnji i dobitaka. Problem je što se to u praksi u konkretnim uvjetima ne ispoljava u mjeri u kojoj se to realno očekuje.

Tabela 5.

Struktura zaposlenih u turizmu Makedonije - prema stručnog obrazovanja  
stanje 31.12.1996.

Stupanj stručnog obrazovanja	Ukupan broj	%
Visoko obrazovanje	242	2,43
Više obrazovanje	439	4,42
Srednje obrazovanje	2.538	25,56
VKV radnici	363	3,65
KV radnici	3.299	33,23
PKV i NKV radnici	2.327	30,71

Izvor: Računi na bazi podataka SGM .

To pokazuju i podaci iz tabele 5., gdje više od 23% ukupnog angažiranog radnog kontigenta u 1996. u turizmu Makedonije sačinjavaju polukvalificirani i nekvalificirani radnici. Ova je okolnost u svakom slučaju nepovoljna, pa treba inzistirati na konstantnom poboljšavanju kvalificirane i



obrazovne strukture zaposlenih, pri čemu u još većoj mjeri taj proces treba usmjeravati ka stvarnim potrebama ubrzanog razvoja ekonomske baze zemlje.

## 5. DUŽINA AKTIVIZACIJSKOG PERIODA

Pod dužinom aktivizacijskog perioda podrazumijeva se vrijeme od trenutka preuzimanja investicije do momenta otpočinjanja proizvodnog procesa. Ovaj faktor negativno utječe na nivo ekonomske efikasnosti same investicije, jer potiče rast kapitalnog koeficijenta. Bitno je da to vrijeme bude što je moguće kraće.

Tabela 6.

Dužina aktivizacijskog perioda u razdoblju od 1984-1996.

u mjesecima (%)

Privredna oblast	Broj objekata	Programiran	Ostvren	Kasni
Industrija	147	20	29	9
Poljoprivreda	59	28	32	4
Šumarstvo	5	21	30	9
Promet	2	18	18	-
Turizam i ugostiteljstvo	13	24	33	9
Trgovina	11	20	23	3

Izvor: *Ostvarena investicijska aktivnost u Makedoniji, Privredna banka, Skopje, 1998.str.51.*

U turizmu Makedonije (vidi tabelu 6.) period aktivizacije iznosi oko 3 godine, što je u svakom slučaju dug interval, koji negativno utječe na efikasnost investicija.

Na prosječnu dužinu trajanja aktivizacijskog perioda u turizmu djeluju sljedeći faktori:

1. karakter investicije ima presudnu ulogu; 2. u pitanju je opća efikasnost građevinske operative; i 3. dužina aktivizacijskog perioda zavisi od poštivanja dogovorenih rokova izgradnje, u uvjetima, kada se više od 70% investicija financira tuđim sredstvima. Time se ne vrši ravnomjerniji priljev sredstava za realizaciju investicija, tako da se ne poštuju planirani rokovi završetka izgradnje objekata.

## ZAKLJUČAK

Kad bi se na kraju ovih razmatranja o faktorima efikasnosti investicija u osnovne fondove turizma davao zaključni osvrt, tada bi u prvom redu trebalo rekapitulirati analizirane faktore sa stajališta njihove funkcionalne povezanosti s efikasnošću investicija. Želimo ukazati na faktore koje su u direktnoj funkcionalnoj svezi s efikasnošću investicija. Među ove

faktore ubrajamo dužinu aktivizacijskog perioda i stupanj korištenja kapaciteta.

Na kraju ovog priloga smatramo korisnim podvući da svi faktori efikasnosti investicija u osnovne fondove turizma Makedonije, koje smo naprijed elaborirali, nemaju podjednak utjecaj u različitim situacijama u kojima se privreda jedne zemlje može nalaziti u kontekstu međunarodne ekonomske, i šire, političke pozicije.

Što je veća ukupna ekonomska snaga zemlje u širim svjetskim relacijama, to je utjecaj pojedinih faktora na efikasnost investicija veći i obratno. To se posebno odnosi na faktore kao što su: nivo stope investicija i stupanj korištenja kapaciteta.

## LITERATURA

Ostvarena investicijska aktivnost u Makedoniji, Privredna banka, Skoplje 1998.

Statistički godišnjak Makedonije, razna godišta

**Stojan Velkoski, Ph.D**

Faculty of Tourism Ohrid, Macedonia

## INFLUENCE OF THE CAPITAL INTENSITY IN TOURISM

### Summary

*Unlike modern market economies, financial and labor market in Macedonia is under-developed, so the capital and labor is allocated according to the non-market criteria. This paper analyses labor and capital allocation in the Macedonian tourism between 1984-1996, and finds out its consequences on the capital intensity, that is the amount of investment per employee, and the labor and capital productivity.*

**Key words:** *tourism, capital, investment, investment efficiency, productivity*

**JEL classification:** L83, D24